

Povaha vlivu Karla Krause na Wittgensteinovu filosofii¹

Petr Glombíček

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

glomb@flu.cas.cz

Abstract:

The Nature of Karl Kraus' Influence on Wittgenstein's Philosophy

The article concerns the influence of Karl Kraus, the Austrian cultural critic, on the philosophy of Ludwig Wittgenstein. It starts by pointing out the significance attributed to the influence of Kraus by Wittgenstein himself, and this is then compared with the inspiration he took from other authors. Then the mottos to both central books by Wittgenstein are identified as the key Krausian indicators. And, interpreting both mottos, the article comes to the conclusion that, for the most part, Wittgenstein was inspired by Kraus to conceive his own work as a linguistic satire. The end of the article uses examples of Wittgenstein's use of comical elements to show satire as a key aspect of his philosophy.

Keywords: Karl Kraus, Ludwig Wittgenstein, satire, literature

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.2r.229>

Jména na seznamu

Jako nezpochybnitelný pozitivní doklad vlivu rakouského židovského literáta českého původu Karla Krause na filosofii Ludwiga Wittgensteina se pravidelně uvádí Wittgensteinův soukromý povzdech z roku 1931, vydávaný v souboru osobních a kulturních reflexí *Rozličné poznámky*.² Wittgenstein si zde stěžuje na nedostatek vlastní originality. Vždy prý jen zpracovával podněty jiných. Následuje deset jmen. Seznam je promyšlený – tak lze usuzovat už podle toho, že jej jeho autor rozšiřoval, a to dopisováním doprostřed, nikoli jednoduše na konec. Obvykle bývá řazení položek interpretováno jako chronologické. Na začátku totiž najdeme fyziky Boltzmann a Hertzem.

---

1 Rád bych poděkoval oběma anonymním recenzentům *Filosofického časopisu* za laskavé povzbuzení.

2 Wittgenstein, L., *Rozličné poznámky*. Přel. M. Nekula. Praha, Odeon 1993, s. 34.

U prvního z nich se mladý Wittgenstein chystal – pod vlivem jeho popularizační práce – po maturitě začít studovat a citát z druhého se pravidelně objevuje napříč Wittgensteinovým dílem, když dojde řeč na pointu jeho práce. Pak na seznamu stojí Arthur Schopenhauer, kterého Wittgenstein později označoval za původce první filosofie, která ho oslovila. Teprve po nich přijdou na řadu Frege s Russellem, kteří měli na Wittgensteina nepochybně nejvýraznější intelektuální vliv v posledních letech před první světovou válkou. Naproti tomu Spenglerův *Zánik Západu* vyšel až po první světové válce – a na posledním místě seznamu se objevuje ekonom Piero Sraffa, kterého Wittgenstein poznal až po svém návratu do Cambridge v roce 1928 a jehož mínění si překvapivě silně cenil.

Krausovo jméno se v seznamu nachází na šestém místě, hned za Russellem a před dalšími dvěma výraznými reprezentanty intelektuální Vídně, architektem Adolfem Loosem a svérázným filosofem se zájmem o biologii Otto Weiningerem. Seznam, včetně svého kontextu, nabízí téma pro propracovanější interpretaci, nicméně pro nás je zde bezprostředně zajímavý obecně přijímaný výslovný doklad Krausova významu pro Wittgensteinovo myšlení.

Spisovatel, novinář a kritik Karl Kraus představoval ve Vídni první třetiny dvacátého století natolik významnou kulturní osobnost, že by jeho vliv na utváření mladého myslitele Wittgensteina byl oprávněným námětem i bez zmíněného seznamu. Existence seznamu lidí, kteří prý podstatně utvářeli Wittgensteinovu „práci na objasňování“, tak jen výrazně komplikuje každý pokus odbýt úvahy o Krausově vlivu jako snad zábavnou či poučnou, nicméně věcně či filosoficky nepodstatnou kapitolu filosofova intelektuálního života.

Wittgensteinovy texty, které jsou běžně chápány jako jádro jeho díla, se totiž pověstně vymykají akademickým měřítkům – mimo jiné tím, že neuvádějí žádné zdroje. Standardní poznámkový aparát zcela postrádají a současné autory Wittgenstein zmiňuje jen zřídka, a ještě méně se pak k nim pozitivně hlásí. Jde zřejmě o jednu z hlavních příčin, proč býval Wittgenstein tradičně interpretován v různých ohledech historicky naivně. Jednoznačně prokázat něčí, byť přímý a silný, vliv není ve Wittgensteinových textech většinou skutečně vůbec jednoduché. V případě neakademického literáta, jakým byl Kraus, je dokonce na místě otázka, jak dalece je takový důkaz vůbec možný. Máme-li ovšem v ruce důkazní materiál o váze zmíněného seznamu, můžeme bez rozpaků klást otázku, v čem se Wittgenstein cítil tak silně ovlivněn a co takový vliv znamená pro naše pochopení jeho filosofie.

Nejde přitom zdaleka jen o historickou kuriozitu nebo o záležitost kulturních dějin. Zaprvé je Wittgensteinova formulace, jež seznam uvozuje, opravdu silná: jmenovaní měli podstatně utvářet to, co on sám označuje jako „svou práci na objasňování“. Zadruhé, na zmíněném seznamu chybějí lidé, kteří Wittgensteina jistě ovlivnili, a on, přestože jejich vliv uznával, je zde nevedl.

Seznam tedy rozhodně není koncipován přehnaně velkoryse. A když vyloučíme opomenutí, které by u promyšleného seabemrskáčského zápisu chronického kajícíka, jakým Wittgenstein byl, překvapilo, nabízí se například navrhnout, že vliv těch, kteří na seznamu nejsou, Wittgenstein zřejmě chápal jako nějak omezený, například na obsahovou stránku, zatímco u svého seznamu mluví o podnětech pro způsob myšlení a odhodlání nějakých témat se vůbec chopit atd.

Nejnámějšími příklady vlivných osob, jež na seznamu scházejí, jsou Paul Ernst, William James, Lev Nikolajevič Tolstoj a Frank Ramsey. Tolstého *Krátký výklad evangelií* bývá epizodním, nicméně klíčovým prvkem stručných shrnutí Wittgensteinova života. Přesto Wittgenstein, byť byl podle všeho až do smrti milovníkem ruské literatury, Tolstého na seznamu neuvádí, pravděpodobně kvůli odlišení vlivu na osobní život od vlivu na „práci na objasňování“, a také proto, že by Tolstého v tomto případě bral jen jako nahodilého zprostředkovatele, nikoli původního hybatele.

Připomínky Franka Ramseyho k *Traktátu* udělaly na Wittgensteina ohromný dojem. Především ho zřejmě zbavily představy, že ve své knize principiálně vyřešil filosofické problémy, a byly zásadní pro jeho pozdější návrat na univerzitu. Wittgenstein nikdy nepřestal být Ramseymu vděčný. Děkuje mu ještě v předmluvě *Filosofických zkoumání*. Přesto však Ramseyho vliv zřejmě stále vnímal jen jako obsahový: Ramsey položil otázky a vznesl námitky, které Wittgensteina podnítily k něčemu, co stále vnímal jako svůj vlastní myšlenkový pohyb.

Podobně tomu zřejmě bylo i s autorem doslovu k pohádkám bratří Grimmů Paulem Ernstem, u něhož Wittgenstein našel koncept pohádek jako jazykového vyjádření zmatku pramenícího z nepochopení staré mytologie. Tento obraz byl klíčový pro celé Wittgensteinovo pojetí filosofie a on sám později litoval, že Ernsta zapomněl zmínit vedle Frega a Russella v předmluvě *Traktátu*.³ Na seznamu podnětných vlivů sepsaném o deset let později ale Ernst není. Pravděpodobně opět nejde o zapomnětlivost nebo sebevědomý pocit, že tohoto autora už nechal za sebou. Ernstovo jméno se ve Wittgensteinově pracovním textu znovu objeví ještě v první polovině třicátých let v kapitole věnované pojetí filosofie v jeho velice pokročilém pokusu kriticky překonat svou ranou filosofii v knize známé jako *Velký strojopis*, jehož upravená verze vyšla jako *Filosofická gramatika*.⁴ Wittgenstein si nepřestal uvědomovat význam Ernstova nápadu pro svou filosofii. Ernstova nepřítom-

3 Baker, G. P. – Hacker, P. M. S., *Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Part I: Essays. Oxford, Wiley-Blackwell 2005, s. 314. Wittgenstein, L., *Nachlass*. Oxford, Oxford University Press 2000, MS 110, s. 184 z 20. června 1931.

4 Wittgenstein, L., *Filosofie*. Přel. M. Barabášová a P. Glombiček. *Organon F*, 8, 2001, No 2, s. 187.

nost na seznamu osobností, které Wittgensteina ovlivnily, by tedy měla nalézt své vysvětlení. Opět se nabízí domněnka, že Wittgenstein při veškerém své vděku bral Ernstovu koncepci zkrátka jen jako inspiraci. Z čehož vyplývá, že jména ze seznamu znamenala něco jiného, nejspíše víc než jen inspiraci. Wittgenstein se v případě těchto lidí podle všeho nedomnívá, že využil nějakou jejich myšlenku. Spíše by se jeho pochopení jejich vlivu dalo shrnout tak, že začal zkoušet myslet jako oni nebo byl k takovému způsobu myšlení stržen. Nebyl jimi inspirován k vlastnímu originálnímu výkonu, jak by to snad mohl brát u Ramseyho nebo Ernsta, ale stal se (jak sám říká) jejich epigonem, využil jejich práci k něčemu, co podle něj samo o sobě nebylo svébytné. A takto by se dalo pokračovat (nejen Jamesem).

Wittgensteinovo ocenění povahy a míry vlivu lze ve všech případech zpochybnit. Mohli bychom se pokusit dokázat, že Ernst nebo James určili směr Wittgensteinova filosofování silněji než třeba Loos nebo Spengler. Ale pořád bude obtížné popřít, že Wittgenstein sám měl zapotřebí deklarovat Krausův vliv jako zásadní, a že tudíž není namístě tento vliv marginalizovat.

Krausova přítomnost ve Wittgensteinových textech

Když se ovšem ptáme po přesnější povaze Krausova vlivu, rádi bychom viděli jeho pozitivní konkrétní evidenci ve Wittgensteinově práci, tedy takovou, která by přesahovala rámec obecné deklarace. Samozřejmě můžeme hodně odhadovat z prostého shrnutí Krausova vlastního díla, což bývá u zájemců o toto téma nejčastější postup.⁵ Krausova vlastní jazyková práce s řečí druhých, performativní rozbor frází („brání za slovo“) postavený na variacích, kontrastech a víceznačnostech, orientovaný na odhalení povrchnosti, nesmyslu a skrytých předpokladů nejen u jednotlivého mluvčího, nýbrž v celé vídeňské formě života – to vše samozřejmě poskytuje víc než dost motivů, pro které se nabízejí wittgensteinovské protějšky. Zůstává zde ale znepokojivě velký prostor pro fantazii. V hledání podobností můžeme pokračovat donekonečna, protože shodu najdeme všude, kde se nám uzdá. Takové stopování může být sice poučné, ale nikdy nebudeme vědět, jestli jsme stále ještě u něčeho, co by Wittgenstein sám uznal jako Krausův vliv. Snadno můžeme

5 Viz například Savickey, B., *Wittgenstein's Investigations. Awakening the Imagination*. Cham, Springer 2017. Také Garver, N., The “Silence” of Wittgenstein and Kraus. In: Pichler, A. – Hrachovec, H. (eds.), *Wittgenstein and the Philosophy of Information. Proceedings of the 30th International Ludwig Wittgenstein Symposium Kirchberg am Wechsel* 2007. Berlin, De Gruyter 2008, s. 67–79. Dostupné on-line: <https://doi.org/10.1515/9783110328486>; [cit. 8. 3. 2023]. Nebo Bodine, J. F., Karl Kraus, Ludwig Wittgenstein and “Poststructural” Paradigms of Textual Understanding. *Modern Austrian Literature*, 22, 1989, No. 3/4, s. 143–185. Také Isava, L. M., *Wittgenstein, Kraus, and Valéry: A Paradigm for Poetic Rhyme and Reason*. New York, Peter Lang 2002.

sklouznout do povrchních paralel, aniž bychom si mohli být jisti, že jsme cestou neminuli něco skutečně závažného a že nám těžiště krausovského tlaku, který Wittgenstein pociťoval, neuniká.

Kromě v úvodu zmíněného seznamu máme doložen Wittgensteinův zájem o Krause již od začátku jeho filosofické dráhy. Krausův časopis *Die Fackel* si ještě před první světovou válkou nechával posílat na svou chatku do Norska.⁶ S rukopisem své první knihy zamířil nejprve do nakladatelství, jež vydávalo Krausovy práce, a po jeho odmítnutí vyzvídal u přátel, co Kraus na rukopis říkal.⁷

Ani v pozdějších letech nepřestal Wittgenstein Krause zmiňovat. Poznámky nebyly jednoznačně obdivné, ale ukazují na silnou identifikaci s Krausem a také poukazují na aspoň jeden pravděpodobný aspekt Krausova vlivu. Wittgenstein totiž – mimo jiné – několikrát naznačil paralelu mezi literární formou svých a Krausových textů. Nejznáměji v textu z roku 1948 o vlastních poznámkách, resp. Krausových aforismech jako rozinkách: jsou na buchtě to nejlepší, ale buchtá je víc než rozinky a kdo má rozinky, nemusí ještě umět upéct buchtu.⁸ Je tu mimo jiné zřejmá kritičnost vůči Krausovi, jež se objevuje také jinde: Wittgenstein u Krause, jak říká, nacházel jen záblesky génia, nikoli skutečnou velikost.⁹ Když uvažuje, jestli nezačal filosofovat bezzubě a ještě si namlouvat, že je to tak správné a lepší, místo aby uznal, že jde o úpadek, nepomene Wittgenstein připomenout, že něco podobného vidí také u Krause.

Dá se říci, že z Wittgensteinových pozdějších poznámek vysvítá vystřízlivění, nebo spíše snaha naznačit, že z okouzlení Krausem vyrostl. A tím silněji je zřejmé, že s Krausem spojuje to, s čím je na svém psaní nespokojen.¹⁰ Wittgenstein se trápí tím, že sám (stejně jako podle něj Kraus) není skutečně originálním a velkým myslitelem. A spojuje tento nedostatek se způsobem psaní, který do jisté míry sdílí s Krausem. Sám nepíše aforismy, ale dokud nemáme v ruce nic určitějšího, napadne nás, že Wittgensteinovy poznámky se podobají aforismům, a jsou tedy podle Wittgensteina jako rozinky bez buchtu. A pak je zde obava ze spokojené bezzubosti, kterou by měl s Krausem také sdílet.

6 Engelmann, P. – Wittgenstein, L., *Letters from Ludwig Wittgenstein. with a Memoir*. Transl. by L. Furtmüller. Oxford, Blackwell 1967, s. 123.

7 Monk, R., *Wittgenstein. Úděl génia*. Přel. O. Vochoč. Praha, Hynek 1996, s. 166 n. Wittgensteinův dopis Engelmannovi z 25. října 1918, viz v: Engelmann, P. – Wittgenstein, L., *Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir*, c.d., s. 14.

8 Wittgenstein, L., *Rozličné poznámky*, c.d., s. 102. Podobně v dopise Hanselovi z 10. března 1937 zmiňuje Krause jako vlivného propagátora aforistického psaní, kterým je sám ovlivněn, mj. ve zlém. Klagge, J. C. – Nordmann, A. (eds.), *Ludwig Wittgenstein. Public and Private Occasions*. Lanham, Rowman and Littlefield 2003, s. 301.

9 Viz Wittgenstein, L., *Rozličné poznámky*, c.d., s. 25 (z roku 1931), s. 41 (z let 1932–1934), s. 74 (z roku 1946), s. 101 (z roku 1948).

10 Viz například dopis Ludwigu Hänselovi z 10. března 1937 přetištěný v: Klagge, J. C. – Nordmann, A. (eds.), *Ludwig Wittgenstein. Public and Private Occasions*, c.d., s. 300.

Už jen označit Krausovo myšlení za bezzubé je u jeho obdivovatele pozoruhodný nápad. Kraus skutečně může působit sebestředně, ale pro Wittgensteina je typičtější výše probíraná sebemrskáčská poznámka. Wittgenstein si ovšem zcela jistě uvědomoval, že provozuje svérázný způsob uvažování o filosofických tématech, občas o něm mluvil jako o specifické metodě a lze se domnívat, že tento způsob myšlení či kritiky pokládal za přinejmenším analogický krausovské satíře. Na Krausových kritických textech je nejzřejmější jeho zaměření na jazyk, společně se smyslem pro detail. Kdybychom za každou cenu hledali, proč lze Krausův přístup pokládat za bezzubý, přichází v úvahu jednak samo zaměření na jazyk namísto orientace na věci slovy označované nebo na nejazykové jednání. A vedle toho lze Krausovy rozbory s trochou zlé vůle pokládat za suchopárně hnidopišské, navíc kroužící donekonečna po maličkostech, aniž by šly zpříma a ostře k jádru věci samé, byť by i ta věc sama byla pořád málo podstatná.

Namísto toho, aby Kraus řekl, co a proč pokládá za špatné, nechává svůj postoj vyvstat na hračkovském jazykovém rozboru. Jeho publikum ovšem tento postup vnímalo jako navýsost britký a bystrý. Krausova jazyková satira byla působivější než případný explicitní věcný rozbor. Nevstřícnému čtenáři může ovšem také připomenout popperovské odmítání wittgensteinovské filosofie jazyka, kterou kritizoval za její údajné věčné čištění brýlí, jež nám zprostředkovávají svět – činí tak namísto toho, aby se skrze ně konečně podívala a použila je k poznání světa.¹¹ Ostatně Krausovi, k překvapení jeho fanoušků, ve třicátých letech proslule došla slova, když byl konfrontován s fenoménem nacismu.

Při hledání nezpochybnitelného jasně identifikovatelného pozitivního dokladu Krausova zásadního vlivu na Wittgensteina interpretům skutečně nezbyvá než se dříve nebo později obrátit od Wittgensteinových textů k textům Krausovým. Zůstávají přitom však obvykle, jak bylo řečeno, u hledání obsahových paralel. Skutečně se však nemusíme hned pouštět do rozboru Krausových literárních technik, abychom mohli hledat analogie u Wittgensteina. Těžko říci, kolik analogií bychom museli najít. Ostatně nemusíme ani jít až k obecným koncepcím, jak se to v krausovsko-wittgensteinovském bádání děje. Slibné analogie lze vidět už na rovině jednotlivých obrazů. Když Kraus píše:

„Když nepokračuji, narazil jsem na jazykovou zeď. Pak se stáhnou se zkravenou hlavou. A chtěl bych pokračovat.“¹²

11 Maggee, B., *Modern British Philosophy*. Oxford, Oxford University Press 1986, s. 138 n.

12 Kraus, K., *Nachts. Die Fackel*, XIV, 1912, Nr. 360, s. 16.

Nebo:

„Hodně pobývám u jazykové zdi a slyším jen její ozvěnu. Často hlavou do jazykové zdi narazím.“¹³

nemůže si Wittgensteinův čtenář nevybavit závěr „Přednášky o etice“ a související diskuse – a koneckonců celé téma hranic jazyka. Wittgenstein nejen označuje veškerou snahu říci něco o hodnotách za tlučení na hranice jazyka, jež je beznadějně a zároveň úctyhodné.¹⁴ V reflexi závěru „Přednášky o etice“ pak konstatuje, že jazyk není klec,¹⁵ a mezi intelektuály dávno zlidověla věta z *Traktátu*: „Hranice mého jazyka znamenají hranice mého světa.“¹⁶ Ještě ve *Filosofických zkoumáních* shrnuje Wittgenstein v § 119 svůj přístup k filosofii obrazem bouli utrpených nárazy o hranice jazyka, které připomenou Krausovu zkrvavenou hlavu.

Bez ohledu na specifickou interpretaci lze nekontroverzně říci, že pro Wittgensteina byla od začátku klíčovým námětem témata, jež jsou pro náš život zásadní, ale vzpírají se zachycení v jazyce. Otázka, zda jsou tato témata skutečně tak důležitá, zda je opravdu nelze formulovat, nebo zda je jenom nelze formulovat prostřednictvím určitého řečového aktu, který se k takové funkci jeví svůdným, nebo jestli je takovým typem aktu dokonce zachytit lze, pokud tento akt nebudeme chybně chápat (nebudeme jeho význam konstruovat podle pomýlené teorie), byla dlouhodobě žhavým předmětem badatelských diskusí, jejichž vytrvalost jen dokazuje, že na obecné rovině jde o ohromně výrazný moment Wittgensteinova myšlení.

Výraz „Sprachwand“ u Krause ovšem o jeho vlivu na Wittgensteina nedokazuje nic. Nic nedokazují ani oba citáty společně. Lze je použít jen jako pouhou ilustraci důležitosti a ambivalence tématu mezi jazyka v Krausově díle – s tím, že nelze přehlédnout analogii s Wittgensteinovým dílem. Ale ať bychom takových analogií shledali sebevětší počet, nemůžeme si být jisti, jestli jsme vyhmátli ty pravé body, ve kterých se Wittgenstein cítil Krausem zásadně ovlivněn. A především, půjde o jednotlivosti, jež by měly ilustrovat cosi obecného. U Krause ovšem nenajdeme nauku, kterou by Wittgenstein mohl převzít, ani terminologii, kterou mohl papouškovat. A říci, že oba autoři používají jazyk kreativně ke zkoumání jazyka, vypadá jako hlubokomyslně se tvářící banali-

13 Kraus, K., Nachts. *Die Fackel*, XVIII, 1917, Nr. 445, s. 6.

14 Wittgenstein, L., Přednáška o etice. Přel. P. Glombíček. *Organon F*, 12, 2005, No. 1, s. 78.

15 Wittgenstein, L. – M. Schlick – F. Waismann, *Wittgenstein and the Vienna Circle*. Discussions by Wittgenstein, Schlick and Waismann. Conversations recorded by F. Waismann. Ed. by B. McGuinness. Transl. by J. Schulte and B. McGuinness. Oxford, Blackwell 1979, s. 117.

16 Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus* (1922). Přel. P. Glombíček. Praha, OIKOYMENH 2007, 5.6.

ta. Když ji zkusíme ilustrovat na příkladech, můžeme se vždycky ptát, jestli jsme si vybrali příklady, které měl Wittgenstein na mysli, když o Krausovu vlivu mluvil, a jestli bychom stejné analogie nemohli najít také u jiných autorů. Potřebujeme z Wittgensteina vyhmátnout něco, co nemohl převzít odjinud než od Krause a co očividně bral jako formativní vliv. A s ohledem na dosud řečené není jasné, jak bychom takovou věc mohli najít a identifikovat.

Krausova vlastní tradice

Přesto máme z Krausova díla k dispozici cosi, co poukazuje na výchozí místa hlavních Wittgensteinových spisů, takže se to nabízí jako hledaný klíč. Jak řečeno, nejde o neznámé místo z Krause, a tedy nejde o nový objev. Přesto má smysl na tuto spojnici poukázat, protože se především týká čehosi smutně marginalizovaného ve Wittgensteinových textech. Jde také o cosi, co bylo zatím zkoumáno jen málokdy, ale hlavně jen parciálně, takže se ztrácel ze zřetele význam celé věci – jednak pro jednotu Wittgensteinovy filosofie, jednak pro její povahu.

Odrizme se od pasáže z *Die Fackel* z prosince 1913: „Půdu satiry jsme tady dávno opustili a dostali se do vyšší sféry. Tady vidíme, že od Nestroye vede přes Kürnbergera spojnice ke Karlu Krausovi. Jeho satira, jednoznačně vídeňská odrůda, jež nepostrádá vliv Daniela Spitzera, naopak míchá čisté s nečistým, osobní s typickým, symptomatické s nahodilým natolik, že se vždy přenesou přes místně vysvětlitelnou jízlivost.“¹⁷

Nejde ani o Krausův, ani Wittgensteinův vlastní text. Kraus zde přetiskuje recenzi svého vystoupení v Drážďanech. Podle všeho rád přetiskoval texty, v nichž byl spojován s Ferdinandem Kürnbergerem, mužem, kterého dnes známe asi jen jako autora textu použitého pro motto Wittgensteinovy první knihy.¹⁸ Stejně jako jedním dechem zmiňovaný Nestroy, který je autorem motta druhé hlavní Wittgensteinovy knihy, byl Kürnberger autorem, k ně-

17 „Hier ist der Boden der Satire längst verlassen und eine erhabenere Sphäre erreicht. Hier erkennt man, daß eine Linie von Nestroy über Kürnberger auf Karl Kraus führt. Seine Satire, übrigens auch ein Wiener Gewächs und von Daniel Spitzer nicht unbeeinflußt, mischt dagegen Reines mit Unreinem, Persönliches mit Typischem, Symptomatisches mit Zufälligem allzu sehr, als daß sie sich immer über lokal erklärliche Boshaftigkeit erheben würde. c. h.“ *Die Fackel*, XV, 1913, Nr. 389, s. 24–25. Kraus neuvádí zdroj ani název recenze a autora identifikuje jenom inciálami.

18 V *Die Fackel* najdeme Kürnbergerovo jméno zmíněno během let asi dvěstěkrát. Viz také Kienzler, W., *Reading the Tractatus from the Beginning: How to Say Everything Clearly in Three Words*. In: Stekeler-Weithofer, P. (Hrsg.), *Wittgenstein: Zu Philosophie und Wissenschaft*. Hamburg, Felix Meiner 2012, s. 70. Pro nás relevantní zdroje ke Kürnbergerovi uvádí pohromadě: Kienzler, W., *Wittgenstein Reads Kürnberger*. In: Bru, S. – Huemer, W. – Steuer, D. (eds.), *Wittgenstein Reading*. Berlin – Boston, De Gruyter 2013, s. 337. Kienzler také v prvním z uvedených článků s odkazem na Krausův vliv zpochybňuje tezi, že Wittgenstein v *Traktátu* drží vůbec nějakou terminologii, což odpovídá závěrům našeho textu.

muž se Kraus hlásil jako ke svému formativnímu vzoru a často ho zmiňoval ve vlastních textech. Nestroye i Kürnbergera se snažil vynést ze zapomnění na pozici klasiků.¹⁹ U prvního uspěl – z polozapomenutého lidového komedianta se později stal autor předloh klasických filmů, ale také hollywoodského muzikálu. A to skutečně, byť zprostředkovaně, na základě Krausovy aktivity. S Kürnbergerem, jak řečeno, Kraus nepochodil.

Aniž bychom museli podrobněji rozebírat Krausovy odkazy na oba starší autory, můžeme považovat motto Wittgensteinových nejznámějších knih za nejzřetelnější doklad jeho přihlášení ke Krausovu vlivu. V obou případech jde o autory Krausem dlouhodobě silně favorizované a mimo krausovský kontext tehdy prakticky neznámé. Jako by se Wittgenstein chtěl přihlásit k návaznosti na specificky vídeňskou tradici satiry, zkonstruovanou samým Krausem coby jeho vlastní zázemí.

Jednak se prostřednictvím obou mott Kraus ukazuje jako svorník ve vývoji Wittgensteinovy filosofie, jednak nás výběr jmen díky citované recenzi upozorňuje na klíč k povaze Krausova zásadního a jedinečného vlivu, který Wittgenstein pociťoval. Bylo by zjednodušující říci, že Kraus ovlivnil Wittgensteina zájmem o jazyk, nebo specifičtěji kritikou vedenou pomocí jazykového rozboru. Na Krausovi je zdaleka nejvýraznější, a to do takové míry, že můžeme mluvit o jeho specifiku, skutečnost, že tuto kritiku provádí právě jako satiru. Zatímco Frege s Russellem ovlivnili Wittgensteina logickou analýzou jazyka, Hertze s Boltzmannem viděl Wittgenstein od mládí jako vzory v rozpouštění otázky po podstatě a Schopenhauera jako systematika spojujícího teoretickou a praktickou filosofii především v otázkách spojených s egem, tak Kraus byl pro něj především mistrem formy, kterou lze stručně nejvýstižněji nazvat jazykovou satirou.

Krausem zaujatí wittgensteinovští badatelé se dlouhodobě shodují na podobnostech mezi oběma autory. Podceňování těchto podobností mezi širším okruhem Wittgensteinových čtenářů je založeno především na přehlédnutí nebo nepřijetí satirického aspektu Wittgensteinovy práce. Teprve jeho zřetelným pojmenováním se Krausův vliv stane nezaměnitelným. A následně nám toto pojmenování může pomoci v tom, co je hlavním důvodem zkoumání historických vlivů: totiž lépe porozumět Wittgensteinově filosofování. Řada filosofů s chutí sarkasticky prohlásí, že vždycky pokládali Wittgensteinovo myšlení za vtip. Nepůjde ovšem z jejich strany o návod k důkladnějšímu zkoumání. Avšak zahrneme-li seriózně do arzenálu Wittgensteinových hlavních nástrojů satiru, pomůže nám to při čtení jeho zloprověštně nesrozumitelných textů velmi výrazně.

19 Ke Kürnbergerovi viz předchozí poznámku. K Nestroyovi nejznáměji viz Kraus, K., Nestroy und die Nachwelt. *Die Fackel*, XIV, 1912, Nr. 349–350, s. 1–23.

Musíme ovšem nejdřív vůbec být ochotni číst Wittgensteinovy texty (mimo jiné) jako satiru. K tomu nepotřebujeme nejprve zjistit nová fakta. Nemusíme ani zapomenout na valnou část svých přesvědčení o Wittgensteinovi a jeho filosofii. Vlastně jenom stačí mít satirický aspekt na paměti, resp. přestat zaměřovat Wittgensteinovo zanícení pro filosofii se slepotou ke komickým stránkám jazyka – jednak jako námětu, ale hlavně jako nástroje.

Motta jako Krausova pečeť

Vyděme od toho, co jsme identifikovali jako krausovskou pečeť, totiž od textů v záhlaví Wittgensteinových hlavních knih. Bez ohledu na interpretační specifika se dá obsah první z obou knih shrnout tak, že v ní prezentované filosofické nauky vedou k tezi o nesmyslnosti filosofických nauk. Toto groteskní vyústění je otevřeně představeno jako paradox a ústí v pointu o nezbytnosti mlčet tam, kde není co říci. Kürnbergerovo motto skutečně vystihuje základní obsah knihy. Pokud by někdo nevnímal satirické vyznění samotného použitého úryvku, připomeňme si, že pochází z eseje *Opoziční stavba pomníků*, kde se pranyřuje zahleděnost do minulosti. A bezprostřední kontext vybraného textu se týká kontrastu mezi falešným a skutečným vzdělancem, potažmo vědčím. Zatímco první se vyhýbá odpovědím výmluvou na komplexnost problematiky, druhý umí stručně a jasně vyhmátnout jádro pudla.²⁰

Kürnbergerův autorský záměr je satirický a je namístě se domnívat, že Wittgenstein rozuměl větě, kterou si vybral jako motto, jako satirické poznámce. A není divu, že podle něj vystihla knihu, jež měla předvést, že filosofické nauky stojí na neporozumění jazykové logice, takže nevyhnutelně ústí v nesmysly, které nám nepomáhají vyřešit potíže, které vyjadřujeme filosofickými otázkami. Když budeme *Traktát* číst jako krausovskou satiru, která bere filosofii za slovo, můžeme za sebou nechat spor mezi doktrinářskými a terapeutickými interpretacemi tohoto díla. Také bude mimochodem pochopitelnější, proč Wittgensteina tak neodbytně zajímalo, jak jeho technické pojednání o filosofické logice hodnotí kulturně umělecký kritik Kraus, jehož akademické vzdělávání skončilo během studií práv.²¹

20 Srov. Glombíček, P., *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2015, s. 41–44.

21 Srov. známý dopis z konce října 1919 nakladateli Ludwigu Fickerovi, který byl tak zapáleným Krausovým stoupencem, že dokonce vydával vlastní obdobu Krausovy *Die Fackel*, totiž časopis *Brenner*, který nebyl satiricko-kritický, ale měl naplňovat krausovský estetický ideál. Wittgenstein ve snaze vydat *Traktát* u Fickera vysvětluje obsah knihy (s tím, že mu Ficker nebude rozumět, protože jde o odbornou knihu, jež má ale etickou pointu, jaká by měla Fickera zaujmout) v krausovsky stylizovaných groteskně paradoxních obrazech: kniha má kromě napsané části také část nenapsanou, jež je vlastně teprve důležitá, protože se v ní významná témata ostře vymezují tím, že se o nich mlčí. Wittgenstein, L., *Briefe an Ludwig von Ficker*. Hrsg. G. H. von Wright.

Pro knihu, jež měla nahradit *Traktát*, zvažoval Wittgenstein postupně různá motta. Klasický Bakerův a Hackerův komentář k *Filosofickým zkoumáním* uvádí celkem deset průběžných návrhů (včetně publikovaného).²² Nakonec jako jedenácté autoři přidávají ještě motto z Augustinových *Vyznání*, které stálo na začátku Wittgensteinova textu z roku 1930, známého jako *Filosofické poznámky*. (Mimochodem, také toto motto je podle všeho na svém místě použito satiricky, zejména přihlédneme-li k povaze *Filosofických poznámek* coby pouhého splnění grantových požadavků.²³) Nestroy tedy rozhodně nebyl jedinou jasnou volbou. Teprve na jaře 1947 nastoupil jeho bonmot na místo motto, jež do té doby v rukopise zaujímal Wittgensteinův celoživotně oblíbený a zjevně metodicky určující citát z *Principů mechaniky*, v němž Heinrich Hertz navrhuje řešit otázky po povaze věcí jejich rozpuštěním, takže nás pak problém sám přestane tížit.

Žádná další možnost podle všeho nikdy neměla srovnatelnou váhu. Tři z nich, včetně jedné další ironické poznámky z Nestroye („Tady hlupákovvi pomůže jen hloupost.“), pocházejí z přelomu dvacátých a třicátých let, tedy z doby dávno před započatím práce na vlastních *Filosofických zkoumáních*, jak je dnes známe. O dvou možnostech víme jen z druhé ruky, tj. nikoli z Wittgensteinovy pozůstalosti. Zbylé návrhy se objevily přímo v pracovních verzích kousků chystané knihy. V jednom případě si Wittgenstein v roce 1946 příležitostně poznamenal jako možné motto kousíček z Goetha, popírající, že by příroda měla slupku a jádro. Šest let předtím si podobně zapsal frázi o mizerovi, který dává víc, než má. A konečně v roce 1938, když už měl *Zkoumání* rozepsaná, si zapsal úryvek z Longfellowovy básně o starých stavitech, kteří byli – díky ohledu na všudypřítomné bohy – nesmírně pečliví.

Přehled ukazuje rodinné příbuznosti všech návrhů, nikoli bezpečnou červenou nit, jež by je spojovala. Pokud by měly (aspoň z valné části) něco společného, byla by to nejspíš jistá ambivalence mezi možností číst je buď ironicky navenek, nebo sebeironicky. Právě tento moment výrazné uštěpačnosti nakonec vystihl úryvek z Nestroyovy hry *Chránělec*. Vyvolává otázku, jakého pokroku se týká – Wittgensteinova pokroku od *Traktátu*?, pokroku západní filosofie od Platóna?, nebo snad pokroku celé civilizace?

Salzburg, Otto Müller 1969, s. 35 n. Srov. také předchozí Wittgensteinův dopis Fickerovi, kde mluví o své knize jako „silně filosofické a zároveň literární“. Tamtéž, s. 32–34.

22 Baker, G. P. – Hacker, P. M. S., *Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Part II: Exegesis §§ 1–184. Oxford, Wiley-Blackwell 2005, s. 30–32.

23 Viz Savickey, B., *Wittgenstein's Investigations. Awakening the Imagination*, c.d., s. 6 n.

První možnost obvykle interpretům po úvaze z různých důvodů (správných, nebo ne) odpadne.²⁴ Naopak nikdy nelze vyloučit možnost číst motto jako naprosto obecnou poznámku o kouzlu pokroku, který je žádoucí, nicméně vždy snadno propadáme jeho zveličování. V této souvislosti je snad zajímavé připomenout častý dojem čtenářů *Zkoumání*, že králičí nora této knihy je nakonec v tomto ohledu zklamává.²⁵ Její větvící se cestičky mohou vábit k mnohému dobrodružství, ale po jejich prošlapání křížem krážem jako bychom se nevynořili s pocitem, že nyní vidíme konečně svět správně. Jako bychom nedošli odněkud někam jinam. Tento dojem dobře odpovídá opakovaným poznámkám z knihy samé – od předmluvy, kde se kniha charakterizuje jako album obrázků z cest, přes některá přirovnání jejího námětu, totiž jazyka, k městu (§ 18), resp. někdy až k pohádkově působícímu prostoru, ve kterém se chceme vyznat, a můžeme se v něm ztratit (§ 203).

Nestroyovo motto ale nejspíš nemá shrnout obsah *Filosofických zkoumání* do sloganu, že s touto knihou se nikam nedostaneme. Spíše jde, zaprvé, o autorovo přesvědčení, že jazyk nám chystá už po tisíce let stále stejné pasti. Zadruhé jde o Wittgensteinův odpor k reduktivním vysvětlením, který si spojoval s obecnějším odporem ke scientismu a ještě obecněji s představou vědeckého pokroku. Svůj cíl neviděl v objevu zákulisního mechanismu, kterým by se vysvětlily jazykové jevy. Nesliboval tedy nový objev a pokrok ve smyslu odhalení skrytého podloží dosud matoucích jevů. Tímto směrem ostatně mířilo už motto z Hertze. A zde také hledejme přinejmenším jeden z hlavních rozdílů, které Wittgenstein spatřoval mezi svou pozdější prací a *Traktátem*. Jeho prvotina totiž podle něj, prý navzdory jeho záměru, stále vyvolávala ve čtenářích očekávání takových objevů.²⁶

K pochopení motta může pomoci kontext použitého textu. Zde je samozřejmě na prvním místě zajímavé, že kontext musel v tomto případě dlouho unikat naprosté většině Wittgensteinových čtenářů. Především, v roce 1947, kdy si Wittgenstein motto vybral, nebyl Nestroy světově známým autorem.

24 Viz například Cahill, K., The Concept of Progress in Wittgenstein's Thought, *The Review of Metaphysics*, 60, 2006, No. 1, s. 71–100.

25 Grayling, A., *Wittgenstein. Průvodce pro každého*. Přel. P. Glombíček. Praha, Dokořán 2007, s. 136.

26 „In meinem früheren Buch ist die Lösung der Probleme noch viel zu wenig hausbacken dargestellt es hat noch zu sehr den Anschein als wären Entdeckungen notwendig um unsere Probleme zu lösen & es ist alles noch zu wenig die Form von grammatischen Selbstverständlichkeiten in gewöhnlicher Sprache Ausdrucksweise gebracht. Es schaut alles noch zu sehr nach Entdeckungen aus.“ Wittgenstein, L., *Nachlass*, c.d., MS 109, s. 212–213. K Wittgensteinovu pohledu na vztah obou knih a na jeho filosofický cíl, který je v obou knihách shodný, totiž cesta ven ze zmateného prostoru, srov. také: “It's like this. If you find your way out of a wood you may think that it is the only way out. Then you find another way out. But you might never have found it unless you had gone along the other way first. I should not be where I am now if I had not passed through what is expressed in the *Tractatus*.” Klagge, J. C. – Nordmann, A. (eds.), *Ludwig Wittgenstein. Public and Private Occasions*, c.d., s. 387.

Díky Krausově letitému úsilí byl jistě známý v Rakousku, ale tehdejšímu světu scházelo ke globalizaci ještě kus cesty. Šlo o sto let starý text autora z odlišného kulturního okruhu, v jazyce tehdy aktuálně spojovaném s nacismem. Hra, ze které text pochází, nikdy slavná nebyla a dodnes není. Britského občana a dlouholetého cambridgeského profesora Wittgensteina nemohlo ani napadnout, že by britští filosofové mohli mít sebemenší tušení o kontextu, z něhož text pochází.

Podobně, byť asi o něco lépe na tom byl také předchozí kandidát na autora textíku motta *Filosofických zkoumání*, Heinrich Hertz. Ovšem mezi uvažovanými autory se podle dobových zpráv objevil také Shakespeare, Goethe nebo Longfellow. Wittgenstein nejspíš nebyl odhodlaný udělat svým anglickým čtenářům naschvál, jen byl k očekáváním svého empirického okolí poněkud lhostejný. Výběr motta napovídá, že si nedělal starosti s tím, jak lidem, kteří si jeho knihu bezprostředně po vydání přečtou, usnadnit její pochopení. Je také třeba zdůraznit, že Nestroyovo motto více než padesát let chybělo ve všech anglických vydáních *Filosofických zkoumání*.²⁷ Dá se říci, že tradice, ve které se Wittgenstein stal klasikem, byla vůči tomuto podstatnému vodítku k pochopení jeho filosofie slepá.

Nahlédnutí do textu Nestroyovy hry ukáže nezanedbatelné paralely mezi hlavním hrdinou a Wittgensteinem, které jako by naznačovaly sebeironickou identifikaci autora *Zkoumání* s Nestroyovým *Chráněncem*, samy o sobě nás ale neposunou blíže k porozumění *Zkoumání* prostřednictvím pochopení jejich motta.²⁸ I když ovšem necháme stranou ironii samotné identifikace s hlavní postavou, zůstává nepřehlédnutelným faktem, že jde o satirickou hru výsostně satirického autora, chápaného ve Wittgensteinovi vlastním kontextu jako milník satirické tradice. I kdybychom ale byli v situaci nebohých anglických prvočtenářů *Zkoumání* a nevěděli nic o Nestroyovi ani jeho hře, a koneckonců třeba nevěděli nic o Wittgensteinovi, těžko se dá popřít, že citát je sám o sobě zřetelně satirický. Nemusí nás rozesmát a nemusíme s ním spojovat záměr rozveselit, ale má nepřehlédnutelnou paradoxnost vtipu zesměšňujícího pokrok. Jestli jde o vtip lehký, nebo hořký, bude už záležet na kontextu, a to včetně čtenářských očekávání.

Kousavá satiričnost je tedy přesně to, co nejvýrazněji sdílejí oba citáty k hlavním Wittgensteinovým knihám (a také k *Filosofickým poznámkám*, nemluvě o některých zavržených kandidátech na motto pro *Filosofická zkoumání*), aniž bychom nezbytně museli něco vědět o obsahu obou knih, jejich

27 Stern, D., An Introduction. In: Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*. Cambridge, Cambridge University Press 2004, s. 57.

28 Rozbor těchto paralel viz tamtéž, s. 64–66. Viz také Barker, A. W., Nestroy and Wittgenstein: Some Thoughts on the Motto to the *Philosophical Investigations*. *German Life and Letters*, 39, 1986, Nr. 2, s. 161–167.

autorovi, nebo vůbec o filosofických problémech. Určitě je lze číst také jinak, ale oba skutečně pocházejí ze satirických textů, od autorů, jež jsou ve svém domácím prostředí vnímáni jako satirikové. Wittgenstein je těžko mohl bezprostředně nevnímat jako satirické. A jestli jsou obě motta skutečně dokladem Krausova vlivu, nabízí se chápat právě satirický prvek jako to, co si Wittgenstein podle svého vlastního přesvědčení vzal z Krause, aby to použil na to, čemu říkal „má práce na objasňování“. Satirizovat namísto uceleného představení vlastního stanoviska skutečně může ve chvíli pochybností o vlastní práci vypadat jako nabízení rozinek namísto pečení bucht.

Byl Wittgenstein satirik?

Wittgensteinovským interpretům, které zajímá krausovský vliv, nečiní žádnou potíž identifikovat tento vliv v kreativní práci s jazykem na nějaké formě jazykové kritiky.²⁹ Ale je jim zatěžko přímo říci, že Wittgenstein byl satirik. Ba právě oni jsou snad jediní, kdo má zapotřebí to výslovně popřít. S Wittgensteinovým filosofováním se přece tradičně spojuje bolestná vážnost plná doslova sebevražedných pochybností o sobě samém, navíc nesená zarputilým odhodláním naplnit poslání génia – nebo padnout.³⁰

Jenomže v literatuře obvykle diskutovaný kandidát na krausovský prvek wittgensteinovské filosofie, totiž jazyk jako téma a živel filosofování, jistě není motiv, který by Wittgenstein nemohl stejně dobře převzít odjinud. Nejčastěji se spojuje s Fregovým přístupem k filosofickým otázkám jako jeho možná nejvlastnější příspěvek západní intelektuální tradici. Hlavní proud wittgensteinovského bádání uvádí jedním dechem vedle Frega i Russella,

29 Viz například Ribeiro, A. S., *The Chimera of Language? Karl Kraus and Ludwig Wittgenstein*. In: Bru, S. – Huemer, W. – Steuer, D. (eds.), *Wittgenstein Reading*, c.d., s. 383. António Sousa Ribeiro vidí klíč v dialogickém charakteru Krausovy satiry, ale Wittgensteina nečte jako satirika, jen jako někoho, kdo pracuje s podobnou dialektikou. Viz také Bodine, J. F., *Karl Kraus, Ludwig Wittgenstein and “Poststructural” Paradigms of Textual Understanding*, c.d., s. 143–185. Viz též Savickey, B., *Wittgenstein’s Investigations. Awakening the Imagination*, c.d.; nebo též, *Wittgenstein’s Art of Investigation*. London, Routledge 1999.

30 Satirický prvek Wittgensteinovy (převážně pozdní) práce ovšem občas dochází uznání. Např. Richard Rorty uvádí: “When Wittgenstein is at his best, he resolutely avoids such constructive criticism and sticks to pure satire. He just shows, by examples, how hopeless the traditional problems are.” Rorty, R., *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1982, s. 34. Rorty v celém eseji, ze kterého citát pochází (“Keeping Philosophy Pure: An Essay on Wittgenstein”), hájí představu pozdního Wittgensteina jako satirika – v kontrastu k ranému Wittgensteinovi. Podobně srov. také Staaten, H., *Wittgenstein and Derrida*. Lincoln, University of Nebraska Press 1984, s. 67. Také Baker s Hackerem v komentáři k § 102 a 104 *Filosofických zkoumání* uvádějí jako autenticky wittgensteinovskou reakci na filosofický problém „to make fun of the question“. Baker, G. P. – Hacker, P. M. S., *Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Part II: Exegesis §§1–184, c.d., s. 227, pozn. č. 21 a s. 234.

jistě nejen kvůli jeho teorii deskripcí. A koneckonců: silný důraz na jazyk jako téma i prostředek najdeme přinejmenším ještě u dvou dalších osobností z Wittgensteinova seznamu – u Schopenhauera a Loose. Krause by v tomto ohledu jistě nikdo neodmítal, ale Wittgenstein u něj – podle povzdechu, který jsme zmiňovali v úvodu – musel vidět nějaký specifický zásadní prvek. A kdo z Wittgensteinových čtenářů nahlédne do Krausových textů, těžko tu vazbu přehlédne. Vlastně ji jenom zbývá přesně pojmenovat.

Od Krause tedy Wittgenstein převzal cosi specifictějšího, čeho si experti nemohou docela nevšimnout, ale zdráhají se ten prvek nazvat satirou. Přitom jde o cosi velice výrazného a osobitého, čím bývá Kraus definován a co u Wittgensteina nemůže uniknout ani čtenářům, které Kraus nezajímá. Tento bludný kořen souvisí s problémem pokroku, resp. s malou informativností či věcnou objektivitou Wittgensteinovy filosofie, k níž se sám vždy drze hlásil.³¹ Wittgensteinův vlastní obraz rozinek bez buchy, kterým popisoval podobnost mezi sebou a Krausem, ji vystihuje velice dobře. A jeho obava z bezzubosti, kterou viděl u Krause, v tomto rámci také dává dobrý smysl. Problému si povšiml už Frege a upozornil na něj v korespondenci nad rukopisem *Traktátu*, když Wittgensteinova vysvětlení uštěpačně shrnul tak, že *Traktát* není knihou vědeckou a informativní, ale uměleckou, podstatně nesenou způsobem podání.³²

V rámci mainstreamu analytické tradice se tento rys pokusil vytěžit např. David Pears ve své monografii, když Wittgensteinovu práci vykládal prostřednictvím pojmu reduktivního argumentu. Jasně tento svůj pohled shrnul v následující pasáži: „Lidé se například ptají, jak mohl tvrdit, že se vyhýbá teoriím, když dokazoval, že význam nelze postavit na pevný základ nebo že není možný ‚soukromý jazyk‘. Odpověď zní, že Wittgensteinovy reduktivní argumenty odstraňují pseudo-teorie, ale nikoli proto, aby uvolnily místo pro teorie skutečné. Wittgenstein nevznáší teoretické nároky, protože mu jde o cosi odlišného – o ‚pročištění půdy jazyka‘.“³³

31 Např. David Stern spojuje motto *Filosofických zkoumáních* s větou z předmluvy *Traktátu*, v níž Wittgenstein hovoří o tom, jak málo se dosáhne vyřešením filosofických problémů. Stern, D., *An Introduction*, c.d., s. 68.

32 Frege-Wittgenstein Correspondence. In: Pellegrin, E. de (ed.), *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of George Henrik von Wright*. Wien, Springer 2011, s. 40 (Fregův dopis Wittgensteinovi z 16. září 1919).

33 “For example, people sometimes ask how he can claim to avoid theories, when he himself argues that meaning cannot be put on a static basis, or that there cannot be a ‘private language’. The answer is that his reductive arguments remove pseudo-theories, but not in order to make room for genuine ones. He makes no theoretical assumptions because he is in a different line of business ‘clearing up the ground of language’.” Pears, D., *The False Prison: A Study of the Development of Wittgenstein’s Philosophy*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press 1988, s. 224.

Interpretka, která věnovala Wittgensteinově závislosti na Krausovi nejvíce prostoru, se několikrát pokusila vysvětlit, proč tento prvek Wittgensteinovy práce není satirou: „Wittgenstein rozpoznává a uznává přirozenost toho, co říkáme nebo jsme v pokušení říkat ve filosofii. Gramatická zkoumání sledují všechna životní vyjádření v jazyce. Užitím vyznání namísto satiry Wittgenstein zdůrazňuje důležitost uznání našich vlastních směřování i zmatků. Toto představuje významný metodologický posun oproti Krausově práci. Reagujeme-li na Krausovo dílo, rozpoznáme spíše narušení jazyka u druhých nebo začneme být defenzivní, když zjistíme, že cílem satirických útoků jsme my sami. Wittgenstein vyžaduje uznání, jež se liší od soudů, jaké vynášel Kraus. Wittgenstein uznává, že naše pojmové zmatky často zapříčíní naše snaha uchopit význam a touha vidět věci určitým způsobem.“³⁴

Wittgenstein se podle Savickeyové od Krause liší především vědomím, že nestojí stranou hodnocení dění, vědomím, že je součástí společnosti, jehož praktiky kriticky zkoumá. Není zuřivým kazatelem napravujícím ostatní, ale spíše kajícím, který může nanejvýš doufat, že uspěje-li, bude druhým dobrým příkladem, respektive je svou poctivou snahou zláká na stejnou cestu. Stručně a jasně: „Wittgensteinova gramatická zkoumání jsou vnímána také ke sloům ostatních. Wittgenstein však neužívá satiru. Na rozdíl od Krause jeho poznámky slova druhých nezesměšňují ani nesoudí. Filosofické tendence a zmatky, které odhaluje, sám respektuje a často je i sdílí.“³⁵

Ano, Wittgenstein si očividně uvědomoval, že sám není imunní proti nemoci, kterou chtěl léčit. Avšak uznáváme-li, že máme sami podíl na kritizovaném jevu, nemůže být kvůli tomu naše kritika satirou? A opravdu Wittgenstein filosofické zmatky nezesměšňuje ani nesoudí? Wittgenstein je přece proslulý svým sklonem nepokrytě se pohoršovat nejen nad nedostatky jednotlivých filosofů, ale i filosofů obecně a filosofie vůbec. Nebylo mu zatěžko posmívat se druhým nebo je agresivně napadat, když s nimi nesouhlasil. Existuje dost dokladů toho, že filosofické zmatky a směřování (v některých

34 “Wittgenstein recognizes and acknowledges the naturalness of what we say or are tempted to say in philosophy. Grammatical investigation attends to all the expressions of life in a language. By using confession and not satire he emphasizes the importance of acknowledging our own tendencies and confusions. This represents a significant methodological difference from the works of Kraus. In response to the works of Kraus we are more likely to recognize the corruption of language in others or to become defensive if we recognize ourselves as the target of his satirical attacks. The acknowledgement required by Wittgenstein differs from the judgement passed by Kraus. He acknowledges that our conceptual confusions often result from our own search for meaning and from wanting to see things in certain ways.” Savickey, B., *Wittgenstein’s Art of Investigation*, c.d., s. 46.

35 “Wittgenstein’s grammatical investigations are also responsive to the words of others. However he does not use satire. Unlike Kraus, his remarks do not ridicule or judge the words of others. The philosophical tendencies and confusions which he exposes are ones which he respects and often shares.” Tamtéž, s. 30.

případech) zesměšňoval i soudil. Zároveň si ovšem – přinejmenším potraktátovský – Wittgenstein dobře uvědomoval, že sám nestojí nad kritizovanými jevy. Pokrytcem v tomto ohledu opravdu nebyl a kvazi-psychoanalytickou veřejnou zpověď volil skutečně s obzvláštní oblibou. Nicméně satira nevyžaduje, aby se satirik cítil zcela povznesen nad svůj předmět. Satira se tradičně týká obecně lidských rysů. A už Aristofanés si tropil šašky z vlastních fyzických rysů, nejčastěji ze své holohlavosti. Moliéroví zřejmě nebyla cizí (nejen) mizantropie. Kafka byl podle všech zpráv nadmíru pečlivým úředníkem. Připustíme-li tedy zásadní Krausův vliv na Wittgensteina, není důvod neuznat, že to, co Wittgenstein z Krause převzal ve své práci, je zcela namístě nazvat satirou.³⁶

Sbírka vtipů

Vlastně je s podivem, že se satira standardně nepoužívá jako aspoň jeden z klíčů k Wittgensteinově filosofii – bez ohledu na reflexi Krausova vlivu. Motta obou jeho hlavních knih vyznívají zřetelně satiricky, a to aniž bychom potřebovali znát jejich kontext. A to, o čem interpreti, jako je Pears, mluví jako o argumentech redukce ad absurdum, lze neméně dobře uchopit jako satiru, nebo dokonce zkrátka jako vtip. Vtip nebo komika je to jediné, co schází, abychom mohli Wittgensteinovu obecně uznávanou kritičnost vůči budování filosofických teorií jako explanačních nástrojů označit za satiru.

Přesněji řečeno, zvláště díky svému zařazování do analytické filosofie se Wittgensteinovy knihy (jakožto příspěvky k zvlášť technické odborné diskusi) často čtou v kontextu očekávání spojených s odbornými vědeckými texty, na které se vznáší požadavek slohové bezpříznakovosti. Wittgensteinovým pracím se sice v badatelské literatuře i při jejich využití v aktuálních filosofických debatách přiznává svéráz, jímž z odborného rámce vyčnívají, ale jejich svébytnost zůstává v kontextu akademické diskuse nedoceněna – není-li prostě přehlédnuta, pak je často přímo kritizována, v mírnějších případech pak je spíše omlouvána než pozitivně využívána. Struktura Wittgensteinových propracovanějších textů, jejich vícehlasost, dialogičnost nebo dramaticita a patos, ironie a hravost docházejí ocenění teprve pomalu a postupně, během desítek let, kdy přestávají být vnímány výhradně v kontextu čistě obsahově orientovaných technických odborných diskusí. K těmto diskusím samozřejmě zásadně přispěly, nicméně právě svým originálním způsobem.³⁷ Jedinečnost Wittgensteinova stylu nemůže dost dobře přehlédnout

36 Srov. Staaten, H., *Wittgenstein and Derrida*, c.d., s. 67: “To a certain extent his satire is self-satire.”

37 Klasické jsou v tomto ohledu práce Stanleyho Cavella, nověji pak Davida Sterna.

nikdo, kdo se s jeho texty setká. Jistě patří k hlavním zdrojům Wittgensteinovy obliby u čtenářů, ale porozumět jí a ocenit její přínos pro jeho filosofii není triviální úkol. Už stoletá recepce Wittgensteinova myšlení v akademické filosofii může někdy představovat zátěž, jež jeho texty postaví do světla, ve kterém se jejich nezaměnitelnost ztratí. Zbude pak zkratkovitost, argumentační selhání, nekonzistence, víceznačnost, vágnost a jiné (z hlediska odborného stylu) „hříchy“. Navíc bývá Wittgenstein představován jako někdo až groteskně smrtelně vážný. Obojí vede k přehlížení autentických, imanentně komických aspektů Wittgensteinova díla.

V tomto světle zůstává například pozoruhodně nevyužitá Wittgensteinova poznámka (známá ze vzpomínek Normana Malcolma), že čistě jen z vtipů by se dala sestavit seriózní a dobrá filosofická kniha, aniž by byla bodrá.³⁸ Bývá zvykem vztahovat ji na kazuistickou ilustrativnost anekdot umožňující pochopení jazykových rysů, jež se v nich využívají.³⁹ Wittgenstein se ve *Zkoumáních* v § 111 pozastavuje nad skutečností, že se něco, čemu říká „gramatický vtip“, může jevit jako cosi hlubokého. Jak sám říká, tento dojem hloubky se přenáší i na filosofické problémy. Wittgenstein jako by tady jinými slovy jen opakoval své východisko z *Traktátu*, podle kterého filosofické problémy stojí na nepochopení jazykové logiky.

Ve *Zkoumáních* však narazíme i na několik pasáží, jejichž komický charakter se dá jen těžko popřít, a to včetně poznámek, jež reflektují Wittgensteinův vlastní přístup a působí jako vtipná vyjádření jeho satiričnosti. „Moje učení: přejít od nesmyslu, který není očividný, k nesmyslu očividnému.“ (§ 464) Tento oddíl nabízí pregnantní programové prohlášení satirika, citelné také ve známé poznámce z jedenáctého oddílu druhé části knihy: „Celý oblak filosofie zkondenzuje do kapičky jazykozpytu.“ Známa úvaha o soukromém jazyce je plná zcela prvoplánově vtipných příkladů. Když se v § 265 přirovnává probíraná koncepce k situaci, kdy někdo kupuje více výtisků týchž novin, aby si ověřil, že píše pravdu, jde jednoznačně o zesměšnění. Podobně je tomu v poznámce: „Proč nemůže pes předstírat? Je na to příliš poctivý?“ (§ 250), nebo v obrazu ověřování statiky plánovaného mostu v představách (§ 267) stejně jako v příkladu pravé a levé ruky, které si navzájem darují peníze a vystaví potvrzení (§ 268). Jinak tomu není ani tehdy, když jeden hlas v § 270 prohlásí, že přece ví, jak se jemu jeví určitá barva, a druhý hlas mu odpoví s nepřeslechnutelným sarkasmem: „No jasně. A jaké použití si pro tu větu představuješ?“ A v navazujícím oddíle 271 se obdobná situace přirovná

38 Malcolm, N., *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*. Oxford, Oxford University Press 1984, s. 27 n.

39 Viz nejznáměji: Baker, G. P. – Hacker, P. M. S., *Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Part I: Essays, c.d., s. 286.

k případu, kdy si někdo dá ruku na hlavu, aby dal najevo, že ví, jak je vysoký. Slavný myšlenkový experiment s broukem v krabici (§ 293) má také atributy vtipu.⁴⁰ Vytvořit přehled podobných poznámek ve Wittgensteinově díle (se zohledněním kontextu) by byla příležitost pro disertaci, nikoli pro článek. Pro ilustraci uvedme ještě aspoň jeden příklad využití a tematizace komiky z *Poznámek o základech matematiky*:

„Představ si použití nekonečných čísel v pohádce. Trpaslíci navršili tolik kusů zlata, kolik je kardinálních čísel atd. Když se něco může stát v takové pohádce, musí to jistě dávat smysl.

7. Představ si, že by teorii množin vymyslel satirik jako nějakou parodii na matematiku. – Později by se v ní začal vidět rozumný smysl a byla by do matematiky včleněna. (Vždyť když ji jeden může vidět jako matematický ráj, proč by ji někdo jiný nemohl vidět jako vtip?) Otázka zní: i kdyby to byl vtip, není to evidentně matematika?⁴¹

S ohledem na častý předsudek vztahující se k Wittgensteinově absolutní suchopárné donkichotské vážnosti asi stojí za připomenutí také skutečnost, že vymyšlení a vyprávění vtipů figuruje ve známém náčrtu seznamu jazykových her ve *Zkoumáních*, konkrétně v § 23.⁴² V § 42 se navrhuje zábava účastníků komunikace jako příklad smysluplného použití jména neexistující věci. V paragrafu 246 označuje Wittgenstein větu: „Vím, že mám bolesti“ za příklad něčeho, co lze smysluplně říci žertem.⁴³ Wittgensteinův zápal zkrátka není namísto chápat jako sucharství, které by mu znemožňovalo vnímat komické stránky jazyka jako relevantní téma.

Dokazovat, že on osobně měl smysl pro humor, snad není pro náš účel zapotřebí. Za zmínku ale stojí vzpomínka jeho žáka: „Mnohokrát jsem pozoroval cosi zajímavého – když Wittgenstein na přednášce vymyslel příklad, kte-

40 Ke komice obtíží reidentifikace hmyzu v krabici (a také ke vnímání aspektů) srov. např. Sekora, O., *Knížka Ferdý Mravence*. Praha, Albatros 1987, s. 101 n. Stejně téma nastoluje také Kafkova *Proměna* (český překlad: Kafka, F., *Proměna*. Přel. V. Kafka. Brno, B4U Publishing 2007).

41 Wittgenstein, L., *Werkausgabe in 8 Bänden*. Bd 6: Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik. Hrsg. von G. E. M. Anscombe – R. Rhees – G. H. von Wright. Köln, Suhrkamp 1984, V, § 6–7, s. 264.

42 Viz také Wittgenstein, L., *Modrá a Hnědá kniha*. Přel. P. Glombíček. Praha, Filosofia 2006, s. 94.

43 Srov. také několik vybraných příkladů z různých Wittgensteinových textů. Wittgenstein, L., *Rozličné poznámky*, c.d., s. 118: ohledně humoru jako světonázoru a ohledně různosti smyslu pro humor; Wittgenstein, L., Zettel. Eds. by G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright. Transl. by G. E. M. Anscombe. Oxford, Blackwell 1967, § 51: o příkazu zasmát se vtipu jako ilustraci k tématu vůle. Wittgenstein, L., *O jistotě*. Přel. M. Zátka. Praha, Academia 2010, § 463: o komičnosti skepse ohledně vnějšího světa; nebo tamtéž v § 513 představa, že dobytek začal stát na hlavě, smát se a smysluplně mluvit. Wittgenstein, L., *Last Writings on the Philosophy of Psychology*. Oxford, Blackwell 1998, § 175: o smíchu jako možné reakci na paradox.

rý měl ilustrovat, co chce říci, sám se zakřenil nad absurditou své představy. Pokud se ale uchechtl někdo ze třídy, Wittgenstein se zatvářil přísně a káravě zvolal: „Ne, ne, myslím to vážně.“⁴⁴

Bez přetěžování citovaného úryvku lze říci, že Wittgensteinovi skutečně nešlo o pobavení publika. Jeho filosofie není bodrá, čtveračivá nebo jinak žertovná, stejně jako on sám – zcela v duchu jeho poznámky o filosofické knize vtipů. Wittgensteina by možná děsila představa, že by byl shledán zábavným. Oslnit svým ostrovtipem by pro něj snad také opravdu bylo nízké pokušení. Ale jeho programové rozpuštění filosofických problémů, ať už jde o redukativní argumenty, myšlenkové experimenty nebo něco jiného, má povahu satiry. Jeho úvahy často budují napětí v očekávání vznešenosti a hloubky, aby nakonec vyústily v představení daného tématu jako absurdity, a třeba nad ním dokonce vyvolaly blahosklonný nadhled. Když začátky Wittgensteinových pokusů o knihu, sepsované od půlky třicátých let, sledují povahu jazykového významu, zmatou tradičně své novopečené seriózní čtenáře, kteří v nich hledají nauky, tím, že je postupně vyvedou do pustého lesa, kde je zanechají bezradné a bez pomoci. Mnozí z akademicky vzdělaných čtenářů ovšem nepoleví a žádané nauky nakonec z Wittgensteinovy pozůstalosti vydolují.

Podívejme se na nejznámější případ, totiž na údajnou polemiku s tzv. augustinovským obrazem jazyka na začátku *Filosofických zkoumání*. Jestli existuje hotový text pozdního Wittgensteina, je jím prvních 189 oddílů *Filosofických zkoumání*, napsaných v roce 1936, v dalších letech pečlivě redigovaných a nikdy nezpochybněných jako začátek chystané knihy. Nepřehlédnutelná polemičnost textu vedla k jeho výkladu jako kritiky určitého pojetí jazyka. A wittgensteinovským badatelům zabralo desítky let, než vysvětlili, že předmětem kritiky tady není sám Augustinus Aurelius, jehož slovy úsek začíná. Augustinovy příspěvky k filosofii jazyka se pochopitelně nacházejí jinde a Wittgenstein miloval *Vyznání* jako profesionální literaturu. Předmětem kritiky nakonec není ani konkrétní pojetí jazyka, jež lze hledat v pozadí Augustinova vcelku konvenčního vyprávění o tom, jak si dítě osvojuje jazyk. Wittgenstein se totiž nepokrytě nenamáhá ani s jeho detailním věrohodným rozbořením.

Wittgenstein zde dělá totéž jako už předtím v *Modré knize*, kde svůj záměr otevřeně deklaroval hned na úvod: „Co je význam slova? Vrhněme se na tuto otázku...“ („Let us attack this question“).⁴⁵ Wittgenstein skutečně cupuje už

44 “A curious thing, which I observed innumerable times, was that when Wittgenstein invented an example during his lectures in order to illustrate a point, he himself would grin at the absurdity of what he had imagined. But if any member of the class would chuckle, his expression would change to severity and he would exclaim in reproof, ‘No, no; I’m serious.’” Malcolm, N., *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, c.d., s. 27.

45 Viz Wittgenstein, L., *Modrá a Hnědá kniha*, c.d., s. 21. Srov. též výše pozn. č. 33.

samu otázku po podstatě významu. Dělá to zcela v duchu svého milovaného citátu z Hertze: snaží se čtenáře zbavit potřeby klást si otázku po podstatě tím, že přehledně představí předmět otázky tak, aby jej zbavil zátěže falešných vazeb. Činí tak ovšem (aspoň zčásti) satirizací pokusů význam teoretiky uchopit. Předvádí takové pokusy, aby ukázal, jak teoretik významu znovu a znovu končí s prázdnými rukama, resp. jak nakonec pokaždé nanejvýš chytí něco jiného, než oč usiluje. Volí k tomu hned od začátku působivé obrazy o nepopíratelné grotesknosti: obchodník si bere na pomoc katalog barev, aby zjistil, pro jaká jablka si zákazník vlastně přišel; a hned na to přijde série výjevů ze života bytostí, jejichž celý jazyk (a potažmo život) spočívá v několika jmenných výkřících označujících stavebniny.

Zkrátka, když si zodpovíme otázku, v jakém ohledu se Wittgenstein cítil zásadně ovlivněn Karlem Krausem, pomocí základní charakteristiky Krausovy tvorby, totiž satiry, a přistoupíme na čtení Wittgensteinových spisů bez striktních nároků slohově bezpříznakového odborného stylu, uvidíme, že satira je skutečně výrazným aspektem jeho filosofické práce – podobně jako je tomu u jeho oblíbených filosofických autorů, Platóna nebo Kierkegaarda.

Nejde přitom o roztroušené příležitostné žertíky. Jsou-li motta obou hlavních Wittgensteinových knih skutečně vodítky pro jejich čtení a jsou-li způsobem, jak se přihlásit ke krausovskému pojetí satiry, pak se nabízí čistě obě tato díla primárně jako satiry. V obou případech by potom šlo o pokus skoncovat s filosofií (přinejmenším s filosofií chápanou určitým způsobem, stručně řečeno, s filosofií doktrinální), a to nikoli jejím přímým vyvrácením pomocí čistě věcné argumentace, nýbrž tak, že se tato filosofie vezme za slovo parodickým provedením, aby se zesměšnila, a tím se v očích čtenáře zneškodnila. K takovému přístupu patří vtipná zkratka, nadsázka i karikatura. Pohybujeme se tu na jiném poli, než jakým je akademická disputace. Počítá se s jiným typem spolupráce ze strany čtenáře. Ten by se podle záměru autora měl nejspíš nakonec v satirě hlavně poznat a zastydět se, případně zkrátka vystřízlivět a přestat brát vážně určité postupy v rámci satirizovaného jevu, zde doktrinální filosofie. V konečném důsledku by pak měl odmítnout na nich nadále participovat.

Wittgensteinovští badatelé dlouhodobě zdůrazňují důležitost terapeutického aspektu jeho filosofie. Neshoda panuje spíš v otázkách rozsahu a orientace této terapie. Upozornění na satirický aspekt Wittgensteinovy filosofie by mělo nejspíše (ve shodě s výše zmíněným Fregovým hodnocením *Traktátu*) napomoci k její reklasifikaci a posunu dále od vědy a blíže k literatuře, nebo přinejmenším dále od filosofování fixovaného na řetězení úsudků a předkládání teorií, jež bylo spíše jejím námětem než vlastní formou. A odpovídajícím způsobem bychom pak měli rozšířit metody zkoumání a kritiky

Wittgensteinova díla – jak jsme na to zvyklí třeba u výše zmíněného Kierkegaarda nebo Platóna.

Přestalo by pak pro nás být tak naléhavou otázkou, jakou zastával Wittgenstein teorii vlastních jmen nebo pravdivosti, jakou formu a závěr má argument proti soukromému jazyku a podobně. Ptali bychom se spíše po povaze jeho terče či terčů, ať už vcelku, či v té nebo oné pasáži, a po povaze a účinnosti zvolené strategie, kterou bychom byli ochotni chápat šíře. Bylo by nám jasnější, že Wittgenstein svůj terč dost možná karikuje, aby zřetelněji vystoupily nepřijatelné rysy kritizovaného jevu. Bylo by nasnadě připustit, že jeho zbraní věru nemusí být jen argument ve formě úsudku z premis na vážně zastávaný závěr. Nicméně by stále platila parafráze výše citované poznámky o základech matematiky: i kdyby to byl vtip, je to stále evidentně filosofie. Vždyť řada nejslavnějších momentů z dějin filosofie má podobu mýtů, žertů, anekdot či aforismů.